

АТАНАС ДАЛЧЕВ И ПОСТАПОФАТИЧНОТО ИЗКУСТВО

(Рикев, Камен. *Защото е на скрито...* Християнският светоглед в творчеството на Атанас Далчев. Lublin: UMCS Press, 2020. ISBN: 978-83-227-9424-1, pp. 340.)

Иво БРАТАНОВ

СУ „Христо Ботев“ – Русе, България

E-mail: vbratanov845@gmail.com

ATANAS DALCHEV AND POST-APOPHATIC ART

Ivo BRATANOV

Christo Botev Secondary School – Ruse, Bulgaria

E-mail: vbratanov845@gmail.com

В самия край на 2020 година издателството на Университет „Мария Кюри-Склодовска“ в Люблин публикува монографията на д-р Камен Рикев „*Защото е на скрито...* Християнският светоглед в творчеството на Атанас Далчев.“ Изследването е отговор на дългогодишното пренебрегване на същностните религиозни проблеми у изтъкнатия поет, афорист и критик. Рикев целенасочено и обосновано откроява и коментира както биографичните свидетелства, така и художествените послания с християнски характер у Далчев.

Монографията е прецизно структурирана, като разделите и подразделите отвеждат от уводната част („Далчев отново и отново“, с. 7 – 39) към въпроса за личната вяра на твореца („Далчев християнинът“, с. 41 – 105), дебютните му поетически и критически изяви („Религиозната проблематика у ранния Далчев“, с. 107 – 150) до ключови аспекти на християнския светоглед („Умиращият свят“, с. 151 – 189; „Проявленията на любовта“, с. 191 – 230; „Чудесното според Далчев“, с. 231 – 250 и „Богословският камък на Атанас Далчев“, с. 251–273). Заклучителната част „*Защото е на скрито...* Християнски светоглед и литературен процес“ (с. 275 – 288) не само обобщава резултатите от изследването, но предлага важни разсъждения върху осмислянето на религиозните проявления в родното изкуство от XX век. Така книгата се рамкира чрез провокиращи широка дискусия въпроси, центрирани в националния литературно и културноисторически контекст (обръщам особено внимание на подразделите „Битката за християнски контекст сред българската интелигенция“ от уводната част и „Непоклатима позиция в националния литературен развой“, „Християнство и християнски светогледи“, както и „Християнски светоглед, християнска литература, християнски поет“ от заклучителната част). Изследването съдържа библиография (с. 289 – 315) и резюмета на английски (с. 317 – 328) и полски (с. 329 – 340) език.

Главна отличителна черта на монографията е, че тя претендира да обхване цялостното творчество и цялостните послания у Далчев. При това Рикев настоява върху тезата, че изследваното текстово наследство не може да бъде пълноценно и непротиворечиво тълкувано извън християнската перспектива. В този смисъл авторът анализира както лириката, афоризмите и критиката, така и оцелелите писмени свидетелства (документирани биографични факти, кореспонденцията, частни изказвания, спомени за твореца). Резултатът от това е неотклонно придържане към главната тема, разисквана с неочаквана широта (за някои навярно провокативна), и умел баланс между стриктно литературоведската и богословската проблематика.

Изследването заслужава специално изтъкване дори само заради факта, че то научно проблематизира самата идея за християнско светоусещане (с. 13 – 18) и от такива позиции коментира известни творби, които не съдържат буквални позовавания на религиозни символи и духовна традиция. Следвайки избрания принцип за цялостно интерпретиране на Далчевото творчество, Рикев категорично се отказва да търси и подчертава (включително да преувеличава) значението на единични образи и нравствени принципи, отвеждащи към религиозния морал. Вместо това той извежда стабилни белези на християнския образ на света, които впоследствие убедително конкретизира в още по-тясното поле на източната ортодоксалност (с. 18 – 22). От

такива позиции монографията коректно отчита, но и се оттласква от досегашната историческа и критическа традиция, която приписва на Далчев нерелигиозни концепции или най-малко мъглявост, непоследователност и несъщественост на християнския контекст в неговите творби.

След като въвежда собствения си изследователски ракурс в полето на досегашните тълкувания на Далчев, авторът отделя особено внимание на свидетелствата за личната вяра на твореца. Любопитно е, че редица примери, тълкувани през годините като аргумент за неправоверност или резерви към религията по принцип и християнството в частност, Риков схваща в противоположна светлина: като безспорни податки за жива и трайна вяра. В резултат на привлечения обилен биографичен материал той констатира, че творецът е бил последователен и високо ерудирани християнин, макар никога да не е афиширал своята вяра. При това се извежда важното заключение, че в годините на комунизма Далчев се разкрива като таен християнин, който едва преди смъртта си е признал пряко своята религиозност. Риков преценява привлечения от него материал като достатъчен, за да се прекратят всякакви усъмнявания в Далчевата православност, неугаснали до днес в родната хуманитаристика. Нещо повече – той подлага на анализ конкретни спомени и оценки за поета (главно от комунистическия период), свидетелстващи за манипулативно интерпретиране на въпросите за вярата и нейното проявление в модерното изкуство.¹

Разделът за ранния Далчев (условно обхващащ лириката преди дебютната самостоятелна сбирка „Прозорец“, но и активното сътрудничество във вестниците „Изток“ и „Стрелец“, както и критическите статии до „Религиозното чувство в българската лирика“) регистрира очевидни християнски мотиви, които обаче не свидетелстват за безспорен религиозен светоглед (с. 118). Авторът дори формулира становището, че в началото на 20-те години на XX век „символистическият маниер прави практически невъзможно създаването на произведения с отчетливи християнски послания на български език. Дори авторът да излага автентичен религиозен опит, използваната стилистика неизбежно натоварва словото му с програмната за направлението абстрактност“ (с. 112). От друга страна, обстояният преглед на религиозната проблематика в „Изток“ и „Стрелец“ (с. 118 – 137) показва особено силен интерес към религията и съвременните прояви на религиозността от страна на двете редакции, макар за тях вярата да представлява преди всичко социален феномен, съчетаем с модерната през епохата непрецизирана идея за *духовен напредък* (с. 136). В съпоставка с разнородните публикации в двата вестника първите статии на Далчев (с пространен анализ на „Религиозното чувство в българската лирика“) разкриват „изключително високи съдържателни критерии за религиозността в лириката“, която дори в модерната епоха може да бъде автентично религиозна, оставяйки си пълноценна лирика (с. 149 – 150).

Съсредоточавайки се върху зрелия Далчев, белезите на православна сетивност авторът анализира в четири фундаментални аспекта, на които са посветени и анализационните раздели в книгата: идеята за безвъзвратно умирация свят, в който парадоксално присъства съпротивата срещу вселенския и личностния разпад; християнските проявления на любовта; измеренията на чудесното в битието, както и наличието на откровено богословски проблеми в отделни стихотворения. Схемата, заложената от Камен Риков за доказване на тезите му, съдържа кратък преглед на ключовите теологически постановки, привеждане на доказателства от биографията и „Фрагментите“ и тълкуване на знакови поетически творби, илюстриращи по най-ярък начин конкретния аспект. Трябва да се отбележи, че тясно богословската проблематика е разгърнатата вещо и синтезирано, като през цялото време изследователят строго разграничава същностно християнския дух в даден текст от констативното наличие на връзки с църковността и специфичната за нея и християнството класическа символика. Достойнство при Риков е и критичното отношение към библейски образи и сюжети, които необезателно насочват към религиозен светоглед.

Заклученията на Камен Риков са за безспорно и всепроникващо присъствие на християнското световъзприятие у твореца. Заради уникалния му стил, в който избягва традиционна образност, Далчев е посочен от една страна като новатор в българската литература,

¹ Вж. напр. коментарите върху мемоарно-оценъчния текст на Борис Делчев „Срещи и разговори с Атанас Далчев“, с. 99 – 104.

а от друга – като ярък изразител на автентична православна сетивност в светското изкуство и националната култура от XX век. Главното предизвикателство според автора обаче започва именно оттук – след като изследваната поезика е толкова нетипична, какво е характерно християнското у Далчев и приносното в родния литературноисторически контекст?

Като пресечна точка на литературоведския и богословския ракурс Камен Риков характеризира специфичния език на твореца с понятието *постанофатизъм* (с. 251 – 252). Според изследователя Далчев несъмнено изразява концепции, пълноценно разбираеми от носителите на православна сетивност, но без пряко да насочва към Бога или други религиозни мотиви. Творческата стратегия върви по обратния път: открояване на психологически или битови ситуации, които не могат да бъдат задоволително разрешени, *освен ако не се допусне съществуването на благия Бог и спасителната алтернатива*. В същото време Далчевият поетически език е оценен като християнски, доколкото е напълно съзвучен с православния усет за тяло и плът, душа и дух, вселенски разпад и отвъдна вечност, любов и чудо, за човешкото безсилие и упованието в Абсолюта. В стриктно богословски план според Риков Далчев следва пътека, очертана още от ап. Павел: осезаване на „невидимото у Него ... чрез разглеждане творенията“ (Рим. 1:20 – с. 280). Такъв подход откроява *интерпретативната поливалентност* на изследваната поезия. На читателя се предоставя свободата да избере рецептивен инструментариум, чрез който да достигне до непредполагаеми, понякога напълно противоположни заключения в рамките на една и съща творба (с. 281).

Риков твърди, че християнският дух в текстовото наследство на Далчев може да бъде пълноценно оценяван и коментиран едва след средата на XX век, след като се утвърждават трудовете на такива мислители като Владимир Лоски, Георги Флоровски, Йоан Романидис, Йоан (Джон) Майендорф, Александър Шмеман, Антоний Сурожки (Блум), Йоан Зизулас, Калистос Уеър, Андрей Кураев. Върху тези автори Риков гради най-често и собствените си тълкувания на православната традиция. Лайтмотивно в монографията се проявява идеята на митр. К. Уеър, че чрез своите мимолетни прозрения „поетите често се оказват най-добрите богослови“.

Изследването изхожда от предишни разработки върху християнската традиция в българската литература и култура, дело на Калин Михайлов, Сава Сивриев, Михаил Неделчев, Гражина Шват-Гълъбова, Галя Симеонова-Конах. То извежда докрай основните си полемични нишки, като отхвърля наслагваните с десетилетия убеждения за липса или вторичност на религиозните (например за сметка на философски или чисто естетически) въпроси у Далчев, за недостатъчна проявеност на християнската надежда, както и за несъвместимост между повелите на вярата и съвременната култура. Така Риков достига до своето генерално заключение, че в националния контекст Атанас Далчев „възражда усета за целостта на вселената. Творчеството му по най-безцеремонен начин сваля границите между сакрално и профанно, за да припомни, че творението лежи в греха и тлението, но същото може да бъде спасено – осветено и проникнато от абсолюта“ (с. 288).

Наред с последователното изложение и прецизните тези, анализи и изводи, четивността на книгата се подсилва от ясният език. Подразделите например са със средна дължина от 3 до 5 страници, което наред с образцовото полиграфско изпълнение безспорно спомага прочита. Впечатлява премереното боравене както с литературоведска, така и с богословска терминология. Библиографията отразява 273 цитирани източника (подадени на оригиналните езици и в превод на английски), което най-красноречиво сочи за осведомеността на автора в далчевознанието, както и върху богословската и хуманитарната рефлексия над избраното изследователско поле.

Главните достойнства на монографията виждам в посочването и легитимирането на нов подход към модерната българска литература, чрез който се извличат същностни сведения за пресечни точки между вяра и култура, традиционна и новаторска символика в родното изкуство на XX век. Тезите на Камен Риков са не само ценен принос към оценяването на фигурата на Атанас Далчев като водещ български творец и интелектуалец, но очертават модел за бъдещи изследвания върху религиозния светоглед в художественото творчество.